

Научна критика и полемика

Discussion and Polemics

Контекстуализација проблема миграција

Ауторизована дискусија са научног скупа о истраживањима миграција у Србији, Београд, САНУ, 8. 12. 2014.

Поздрављам вашу иницијативу да се окупе истраживачи који се баве миграцијама у Србији. Данашњи преглед је упутио на неке од њих. Србија је земља веома различитих миграција (Morokvašić i Penev 2014), има велику дијаспору у суседним земљама, у осталим деловима Европе и у прекоокеанским земљама, а сама је била суочена са масовним приливом ратних избеглица и расељених лица. На њеном тлу се укрштају разне интерне миграције и азиланти из далеких земаља, као у садашњој „избегличкој кризи“. Из Србије одлазе млади, али многи се и враћају или стварају професионалне везе (Polovina and Pavlov 2011). Овај једнодневни преглед истраживања указује на богатство интересовања за различите теме из перспективе неколико научних дисциплина, а истовремено и на потребу за превазилажењем дисциплинарних граница. Аутори су такође скренули пажњу и на препреке са којима се као истраживачи суочавају.

Покушаћу да контекстуализујем проблем миграција кратким освртом на трендове истраживања миграција у Европи и њихову еволуцију од 1970. године, односно од времена када сам почела да се бавим том темом. То је доба све масовнијег интересовања за миграције у европским земљама, после нафтне кризе 1973/74. и обуставе у регрутацији привремене радне снаге са југа Европе. Интересовање се јавило не само у оквиру друштвених наука, у којима тематика миграција до тада дуго није напуштала маргине, него и медија и политике, и то на локалном, националном и, све више, на европском и међународном нивоу. Хтела бих да подвучем да је шире академско интересовање било и остало често повезано са тим јавним медијско-политичким интересовањем за миграције као *друштвеним проблемом*, што је, на разне начине, и у свакој земљи различито, диктирало тематику и приступе. Таква су истраживања (*demand driven*) имала углавном примењени карактер, али нису увек водила бољем упознавању стварности миграционих токова, него су се користила да потхрањују идеју да дошљаци представљају проблем и опасност за друштво.¹

¹ Примера ради, могу поменути многобројна истраживања јавног мњења у посткомунистичким земљама после 1989. о тзв. “мигрантском потенцијалу” и намерама потенцијалних миграната по питању одласка из земаља порекла. Више су указивала на прилике у тим земљама, док су била неадекватна за дубља сазнања о стварним токовима и њиховим комплексним узроцима. Истовремено су, међутим, таква испитивања јавног мњења, која се ослањају на хидрауличне метафоре и високе цифре “потенцијалних”, лако

Зашто мигранте посматрају као проблем? Државе-нације територијално окупљају своје припаднике, а неки пут бескомпромисно прихватају као своје оне који се налазе ван те територије, сматрајући их припадницима нације, странце-имигранте третирају као аномалију (Joppke 2005). Дакле, уколико имигранти желе да остану, треба што пре да престану да буду странци. Питање је само модуса њиховог укључења. Социологе Чикашке школе, који су поставили темеље социологији миграција, занимало је како дошљаци из Источне Европе постају Американци, како се интегришу, односно адаптирају и асимилирају (Park and Burgess 1969 (1921); Thomas and Znaniecki 1918). Полако, међутим, постаје јасно да тај пут није линеаран и да метафора „melting pot“ није најадекватније огледало стварности.

На имигранте се гледа сумњичаво, са стрепњом, одбојност и стереотипи који их стигматизују се понављају према сваком новом валу дошљака. У књизи која је у међувремену постала „класика“ за истраживаче миграција (и не само њих), Норберт Елијас (Norbert Elias) је показао да чак и они који су, објективно говорећи, слични староседеоцима, тј. онима који су већ настањени, дакле легитимним припадницима групе (по класи, религији, националности), наилазе на отпор као *аутсајдери* (Elias 2008).

Америка важи за nation of immigrants – нацију имиграната, која је обећавала да буде земља слободе и прихвата за оне који слободе нису имали у својој земљи, Међутим, чак и у Америци, где је имиграција интегрални део националног мита, сваки талас имиграције био је пропраћен великим манифестацијама ксенофобије, дискриминацијом и ускраћивањем слободе, а у време Другог светског рата то је погодило и натурализоване Јапанце-Американце. Државе-нације могу тако међу својим редовима да дисквалификују неке категорије као грађане – што се десило са Јеврејима у фашистичкој Немачкој и онима који су имали двојно држављанство у Француској за време Vichy режима.

За европске државе-нације, за разлику од северноамеричких, имиграције нису саставни део националног мита. Европа је била све до Другог светског рата континент емиграције са изузетком Француске, која је још од 19. века била веома важна имигрантска земља за дошљаке из суседних земаља, а касније са истока и југа Европе и бивших колонија, нарочито Алжира и земаља Западне Африке. Међутим, иако се за ¼ Француза може рећи да су или деца или унуци странаца, у Француским школама се не тако давно учило да су „наши преци Гали“ а миграције се тек одскора почињу третирати као део историје стварања француске нације.²

Миграције постају предмет истраживања у Европи неких пола века после Америке. Истина, било је много појединачних студија и раније, али је то било далеко од обима оних у периоду после 1970. и није било повезано са јавним

(зло)употребљавана у медијским и другим приказима о “инвазији” сиромаша са Истока који прете да “преплаве” Запад. ИОМ (2002). Migration trends in Eastern Europe and Central Asia: 2001-2002 Review, Geneva: IOM.

² Отварање Музеја имиграције (Musée National de l'histoire de l'Immigration) 2007. године свакако симболизује прекретницу што се тиче институционализовања третмана имиграције и миграната у Француској. Музеј сакупља и валоризује сведочанства о историји имиграција у Француску, и то од 19. века.

дебатама о проблемима миграција, државним политикама нити са политикантском употребом миграната.

Као што сам пре три деценије подвукла у зборнику о тенденцијама истраживања у социологији миграција у Европи (Morokvašić 1984), критикујући индиректно методолошки национализам (термин који тада још није био у употреби) *Социологија миграција је била социологија имиграција [...] социолози нису видели мигранте и миграције другачије него кроз призму земље пријема и проблема које они наводно представљају за њу*. А чињеница је да се земље пријема суочавају са проблемима интеграције који нису били предвиђени: школовање, стамбени проблеми, незапосленост, итд. „Привремени радници“ – *гастербајтери* – само се делимично враћају у земље порекла после нафтне кризе 1973/74. и обустане регрутовања стране радне снаге. Почињу, напротив, да се настањују, долазе породице или се стварају на лицу места, рађају се деца. Довели смо раднике, дошли су људи, формулисао је кратко швајцарски писац Макс Фриш (Max Fritsch).

Тадашњи преглед радова у три највеће земље пријема (Француска, Велика Британија и Немачка Савезна Република) и у пет земаља порекла (Југославија, Грчка, Италија, Шпанија, Португалија) показао је да истраживања и публикације остају углавном у националним оквирима, дакле језички и географски ограничена. Богата истраживачка делатност у УК је због енглеског језика у предности што се доступности тиче, али није била у то време конципирана као социологија миграција него као социологија *расних и етничких односа* (Phizacklea 1984). Публикације у Француској и СР Немачкој остају углавном непознате ван граница. Доминантан је асимилационистички приступ који се деклинира у разним варијантама.

Језичка изолованост се поготово односи на веома богату истраживачку продукцију у земљама порекла, нарочито у Италији, која међу првим јужноевропским земљама постаје и земља имиграције. Отмар Никола Хаберл (Othmar Nikola Haberl) је 1979. направио преглед више од 2000 библиографских јединица о миграцијама из Југославије, а Силва Межнарић је у свом приказу обрадила више од 100 (Meznarić 1984). У литератури земаља порекла веома је присутна тема повратних миграција и развоја, као и тема раздвојених породица. Међутим, велики број аутора буквално преузима проблематику и концепте из земаља пријема који се односе на интеграцију њихових сународника у тим земљама, дакле, даје предност проблематици која се више тиче тих земаља, а мање земаља порекла.

Године 1970. и 1980. представљају период када се доводи у питање андроцентрични приступ у друштвеним наукама, укључујући и оне које истражују миграције, поготово у социологији и антропологији. Откривање жена као активних протагонисткиња а не само као чланова породица (Anthias 1983) етапа је ка каснијем родном приступу 1990-их година, који добија на видљивости и институционалном признању поготово после 2000. (IMR 2006; Hondagneu-Sotelo 2013; Morokvasic 2015).

Миграције, дискурс и представе о миграцијама, миграциона искуства и обавезе, очекивања друштва порекла од миграната родно су различити. Родни однос је истовремено и конститутивни елемент других идентитета, и налази се у

артикулацији (интерсекцији) са другим друштвеним односима. Родно-интерсекционална перспектива у миграцијама омогућује да се процеси миграција сагледају на један нови начин, да се боље уочи ко мигрира и зашто, ко ће и на какве препреке наилазити у процесу миграција, да ли ће и где моћи да ради, како ће бити плаћен, чији ће рад бити признат а чији остати невидљив, шта ће и код кога миграционо искуство променити, итд.

Кључни догађаји пре нешто више од 25 година – пад Берлинског зида и отварање граница дуж бивше гвоздене завесе, уједињење Немачке, распад Совјетског Савеза и Југославије, проширење ЕУ са 15 на 25, 27 и 28 чланица, истовремено дизање нових зидова према југу, према малоазијском и афричком делу Медитерана – доводе до радикалних промена како у обиму тако и у профилу мигрантске популације у Европи и њеном политичком третману. Истовремено долази до преиспитивања постојећих парадигми и конструкције нових у истраживању миграција.

Уобичајена категоризација на земље порекла и пријема није више довољна, неке земље, поготово на југу и истоку Европе, све више привлаче мигранте. Мигрантска популација је комплекснија и разноврснија. Поред економских и породичних миграција, постоје етничке и принудне, покренуте ратовима, као и илегални токови. Мигранти су такође образованији, урбаног порекла, мање оријентисани на стално настањивање, дакле покретљивији, уколико им то путни документи омогућују, било да се ради о циркулацији, транзиту или вишеструкој мобилности, односно, *инсталацији у мобилности*, која може да траје деценију и више у једној мигрантској каријери. Ово се углавном односи на оне који су пореклом из нових чланица Европске Уније (Cyrus 2008).

У већини токова са истока и центра Европе према западу и југу, жене чине велику већину самосталних миграната, а феминизација је захватила и неке токове из Северне Африке (на пример, када је реч о сезонским пољопривредним пословима у Шпанији, жене из Марока имају више шансе да добију посао него њихови сународници мушкарци).

Државе у Европској унији остају још суверене у контроли ваневропских и ван ЕУ токова, док полако губе контролу над миграционим токовима унутар саме Уније, који су масовно повећани, а велики део је у супранационалној надлежности (Ruspini and Eade (eds.) 2015).

За разлику од ранијих истраживања у оквиру једне државе, истраживања су све више компаративна, укључујући више земаља партнера. Транснационални приступ (Glick- Schiller, Basch, and Szanton-Blanc 1992; Glick-Schiller, Basch, and Szanton-Blanc 1995; Portes 1996) и његове европске варијанте (Tarrius 1992 ; Bryceson and Vuorela 2003; Morokvasic 1999; Shinozaki 2015; Bauböck 1994; Faist et al. 2013) показао се адекватнијим за анализу нових миграционих токова у којима не само што је битан тзв. капитал покретљивости, него је битан и сам процес „између“, који може бити дуготрајан и захватити велики део транснационалног друштвеног простора у коме се мигранти крећу и организују свој живот.

Нове теме као „границе“ привлаче истраживаче, а транснационални приступ омогућава преиспитивања и проширење значења неких од кључних социолошких категорија. Тако истраживања о транснационалним породицама проширују

концепцију породице (под једним кровом и *sedentary*), а истовремено указују на парадокс да право на слободно кретање преко граница постаје део основног људског права на живот у породици. Транснационалним приступом концепт *citizenship*- а излази из националних оквира, а под лупом родног приступа указује се на моменте искључења одређених категорија људи из концепције *citizenship*- а. Још једно велико истраживачко поље – социјална покретљивост – добија нову димензију, бивајући сагледана кроз призму просторне покретљивости.

У вашим презентацијама подвлачите важност компаративних истраживања и сарадње, и то не само оне у непосредном окружењу (која већ донекле постоји), него и даље. Надам се да ће овај скуп бити пресудан корак ка даљем умрежавању и водити коначно једном виду институционализације којом би се превазишло виртуелно окупљање, а уједно олакшало и укључивање у европске програме. Јер, не треба заборавити да се у ЕУ, а Србија ће постати чланица, миграције сматрају једним од кључних изазова за 21. век, што је садашњи масовни прилив ратних и других избеглица још једном потврдио.

Литература:

- Anthias, Floya. 1983. „Sexual Divisions and Ethnic Adaptation: The Case of Greek-Cypriot Women.“ In *One Way Ticket. Migration and Female Labour*, Annie Phizacklea ed., 73-94. London: Routledge and Kegan Paul.
- Bauböck, Reiner. 1994. *Transnational citizenship. Membership and rights in international migration*. Aldershot: Edward Elgar.
- Bryceson Deborah and Ulla Vuorela, eds. 2003. *The Transnational Family: New European Frontiers and Global Networks*. Oxford, UK: Berg.
- Cyrus, Norbert. 2008. „Managing a mobile life: changing attitudes among illegally employed Polish household workers.“ In *Migration and mobility in an enlarged Europe. A gender Perspective*, eds. Metz-Göckel Sigrid, Mirjana Morokvasic, A.Senganata Münt, 179-202. Opladen: Barbara Budrich Publishers.
- Elias, Norbert. 2008. *The Established and the Outsiders*, edited by Cas Wouters. Dublin: UCD Press.
- Faist, Thomas et al. 2013. *Transnational migration*. Cambridge/Malden: Polity Press.
- Glick Schiller, Nina., Linda Basch and Christina Szanton-Blanc. 1992. *Towards a transnational perspectives on migration*. New York: New York Academy of Sciences.
- Glick Schiller, Nina, Linda Basch and Christina Szanton-Blanc. 1995. „From immigrant to transmigrant: Theorizing transnational migration.“ *Anthropological Quarterly* 68(1): 48– 63.
- Hondagneu-Sottelo, Pierette. 2013. „New directions in Gender and immigration research.“ In *The International Handbook on Gender, Migration and Transnationalism. Global and Development Perspectives*, eds. L. Oso and N. Ribas-Mateos, 233-245. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- IMR. 2006. *International Migration Review: Special issue on Gender and Migration Revisited*, 40 (1).

- IOM 2002. *Migration trends in Eastern Europe and Central Asia: 2001–2002 Review*, Geneva: IOM.
- Joppke, Christian. 2005. *Selecting by origin. Ethnic Migration in a liberal state*. Harvard: Harvard University Press.
- Mezmaric, Silva. 1984. „Sociology of Migration in Yugoslavia.“ *Current Sociology - Sociologie Contemporaine* volume 32 (2): 41– 88.
- Morokvasic, Mirjana. 1984. "Introduction ." In *Tendances de recherche et approche sociologique des migrations en Europe: perspectives des pays de départ et des pays d'arrivée (1960-1983)*", parties I et II, *Current Sociology - Sociologie Contemporaine*, Volume 32 (2 and 3) : 1–14.
- Morokvasic, Mirjana. 1999. „La mobilité transnationale comme ressource: le cas des migrants de l’Europe de l’Est.“ *Cultures et Conflits* no. 32: 105– 122.
- Morokvasic, Mirjana. 2004. „Settled in Mobility: Engendering Post-wall Migration in Europe.“ *Feminist Review* 77(1): 7– 25.
- Morokvasic, Mirjana i Goran Penev. 2014. “Serbie, pays de toutes les migrations”, P@ges Europe – La Documentation française, dostupno na : <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/pages-europe/d000727-serbie-pays-de-toutes-les-migrations-par-mirjana-morokvasic-et-goran-penev/article#>.
- Park, Robert and Ernest Burgess. 1969 (1921). *Introduction to the science of sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Phizacklea, Annie. 1984. „A sociology of Migration or ‚Race relations‘? A view from Britain.“ *Current Sociology-Sociologie Contemporaine* volume 32 (3): 199–218.
- Polovina, Nada and Tanja Pavlov. 2011. *Mobility and Emigration of Professionals*. Belgrade, Group 484 and Institute for Educational Research.
- Portes, Alejandro. 1996. „Global villagers: The rise of transnational communities.“ *American Prospect* 25: 74– 77.
- Ruspini Paolo and John Eade, eds. 2015. *Central and Eastern European Migration Review* Vol. 3, No. 2.
- Shinozaki, Kyoko. 2015. *Migrant Citizenship from Below: Family, Domestic Work and Social Activism in Irregular Migration*. New York: Palgrave Macmillan.
- Tarrius, Alain. 1992. *Les fourmis d’Europe*. Paris: L’Harmattan.
- Thomas, William and Florian Znaniecki. 1918. *The Polish Peasant in Europe and America*. Boston: the Gorham Press.

Мирјана Мороквашић,
Université Paris Quest Nanterre la Défense
mirjana.morokvasic@u-paris10.fr